

प्रेस विज्ञप्ति

नेपालको एघारौं तथा गणतन्त्र नेपालको पहिलो राष्ट्रिय जनगणना २०६८ को प्रमुख नतिजाहरू तयार भई प्रकाशन गरिएका छन् । जनसङ्ख्या सम्बन्धी तथ्याङ्कहरू जनगणना सन्दर्भ दिन (जनगणना दिवस) मा देशभित्र अक्सर बसोबास गरिरहेका व्यक्तिहरूको जनसङ्ख्या र सङ्ख्यासंग सम्बन्धित आँकडा हुन् । प्रयोगकर्ता महानुभावहरूले उपलब्ध नतिजामा रहेका तथ्याङ्कहरूमा निहित अवधारणा तथा परिभाषा र सन्दर्भ समयको ख्याल गरी वास्तविक व्याख्या तथा सही प्रयोग गर्नुहुनेछ, भन्ने अपेक्षा गरिएको छ ।

नेपाल सरकार
केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग

१. नतिजाको सार संक्षेप

१. **जनसङ्ख्या (Population):-** राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार नेपालको जनसङ्ख्या २,६४,९४,५०४ रहेको छ, जसमध्ये पुरुष ४८.५० प्रतिशत (१,२८,४९,०४१) र महिला ५९.५० प्रतिशत १,३६,४५,४६३ रहेका छन्। यसअनुसार लैंगिक अनुपात (Sex Ratio) अर्थात प्रति १०० महिलामा पुरुषको सङ्ख्या ९४.९६ रहेको छ। गत २०५८ सालमा कुल जनसङ्ख्या २,३१,५१,४२३ र लैंगिक अनुपात ९९.८० थियो।
२. **वार्षिक जनसङ्ख्या वृद्धिदर (Annual growth rate):-** सालाखाला वार्षिक जनसङ्ख्या वृद्धिदर (Average annual exponential population growth rate) १.३५ प्रतिशत रहेको छ, जुन २०५८ सालको जनगणना अनुसार वार्षिक जनसङ्ख्या वृद्धिदर २.२५ प्रतिशत थियो।
३. **जनघनत्व (Population Density):** जनघनत्व (प्रति वर्ग किलोमिटर क्षेत्रफलमा रहेको जनसङ्ख्या) १८० जना प्रतिवर्ग किलोमिटर रहेको छ, जुन २०५८ सालमा १५७ मात्र थियो। हाल ग्रामीण क्षेत्रको तुलनामा शहरी क्षेत्रमा जनघनत्व निकै उच्च रहेको देखिन्छ, जसअनुसार शहरी क्षेत्रमा १३८१ जना र ग्रामीण क्षेत्रमा १५३ जना प्रति वर्ग किलोमिटर रहेको पाइएको छ। सबै भन्दा धेरै जनघनत्व काठमाडौं जिल्लामा (४४१६ जना प्रति वर्ग किलोमिटर) र सबै भन्दा कम मनाड जिल्लामा (३ जना प्रति वर्ग किलोमिटर) रहेको देखिन्छ।
४. **वृहद उमेर समूहअनुसार जनसङ्ख्या (Population by Broad Age Group):** देशको कुल जनसङ्ख्याको ५६.९६ प्रतिशत १५ देखि ५९ वर्ष उमेरका रहेको आँकडा २०६८ सालको जनगणनाले देखाएको छ। गत २०५८ सालमा यो उमेर समूहका जनसङ्ख्या ५४.१५ प्रतिशत मात्र थियो। हाल १४ वर्ष वा सो भन्दा कम उमेरका र ६० वर्ष वा सो भन्दा माथिल्लो उमेरका जनसङ्ख्या क्रमशः ३४.९१ प्रतिशत र ८.१३ प्रतिशत रहेको देखिन्छ।
५. **परिवार सङ्ख्या (Household):** गत २०५८ सालको जनगणनाअनुसार ४२,५३,२२० परिवार सङ्ख्या देखिएकोमा हाल उक्त सङ्ख्या करिब २२ प्रतिशतले बढेर ५४,२७,३०२ पुगेको छ। उक्त दश वर्षको अवधिमा ११,७४,०८२ परिवार थप भएका छन्।
६. **परिवारका सदस्य सङ्ख्या (Household size):-** हाल प्रति परिवार औषत ४.८८ जना सदस्य सङ्ख्या (Average Household Size) रहेको छ, जुन २०५८ मा ५.४४ जना थियो। परिवारको आकार रौतहट जिल्लामा सबैभन्दा बढी (६.४४) र कास्की जिल्लामा सबैभन्दा कम (३.९२) रहेको पाइएको छ।
७. **शहरी जनसङ्ख्या (Urban population):-** नेपालमा शहरी जनसङ्ख्या करिब १७.०७ प्रतिशत रहेको पाइएको छ, दश वर्ष अघि २०५८ मा १४.२ प्रतिशत थियो।
८. **सबै भन्दा धेरै र कम जनसङ्ख्या भएका जिल्ला (Population in district):** यस पटकको जनगणनाअनुसार सबैभन्दा धेरै जनसङ्ख्या काठमाण्डौं जिल्लामा १७,४४,२४० देखिएको छ, जुन दश वर्ष अघि १०,८१,८४५ थियो। काठमाण्डौंको जनसङ्ख्या दश वर्षमा ६१.२३ प्रतिशतले वृद्धि भएको देखिएको छ र सालाखाला वार्षिक वृद्धिदर ४.७८% रहेको छ। मनाड जिल्ला सबै भन्दा कम जनसङ्ख्या भएको जिल्ला हो जसमा ६५३८ जना मात्र रहेका छन्। यस जिल्लामा सबैभन्दा कम (-३.८३%) वार्षिक जनसङ्ख्या वृद्धिदर रहेको देखिन्छ।
९. **भौगोलिक क्षेत्रअनुसार जनसङ्ख्या (Population by ecological belt):** राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार तराईमा कूल जनसङ्ख्याको ५०.२७ प्रतिशत (१,३३,१८,७०५ जना), पहाडमा ४३.०१ प्रतिशत (१,१३,९४,००७ जना) र हिमाली क्षेत्रमा ६.७३ प्रतिशत (१७,८१,७९२ जना) जनसङ्ख्या रहेको छ, जुन दश वर्ष अघि अर्थात २०५८ मा क्रमशः ४८.४०% (१,१२,१२,४५२ जना), ४४.३०% (१,०२,५१,१११ जना) र ७.३०% (१६,८७,८५९) थियो।

- १०. घर वा आवासीय इकाइको स्वामित्व (Ownership of house/housing unit):** देशका कुल ५४ लाख २३ हजार २९७ परिवार मध्ये ८५.२६ प्रतिशत परिवारहरू आफै स्वामित्वको घरमा र १२.८१ प्रतिशत परिवारहरू भाडाको घरमा बसोबास गरेको देखिन्छ । विगत २०५८ सालको जनगणनामा आफै स्वामित्वको घर र भाडाको घरमा क्रमशः ८८.३ प्रतिशत र ८.९ प्रतिशत परिवारहरू बसोबास गरेको पाइएको थियो । हाल शहरी क्षेत्रमा ४०.२२ प्रतिशत परिवारहरू भाडाको घरमा बसोबास गरेको देखिन्छ ।
- ११. पिउने पानीको मुख्य स्रोत (Main source of drinking water):** देशका कुल परिवारको ४७.७८ प्रतिशतले परिवारले धारा/पाइपबाट र ३५.०० प्रतिशतले ट्युवेल/हाते पम्पबाट पिउने पानी आपूर्ति गर्ने देखिएको छ । दश वर्ष अघि अर्थात २०५८ सालमा धारा/पाइप र ट्युवेल/हाते पम्पबाट पिउने पानीको सुविधा उपभोग गर्ने परिवारहरू क्रमशः ५३.४ प्रतिशत र २८.६० प्रतिशत थिए ।
- १२. खाना पकाउन अक्सर प्रयोग गरिने इन्धन (Main source of cooking fuel):** यस जनगणनाले देशका ६४ प्रतिशत परिवारले खाना पकाउन अक्सर काठ/दाउरा प्रयोग गर्ने गरेको देखाएको छ, जुन दश वर्षअघिको जनगणनामा ६५.२० प्रतिशत थियो । विगत जनगणनामा एल.पि. ग्याँस प्रयोग गर्ने परिवारहरू ७.६७ रहेकोमा यस जनगणनामा उल्लेख्य वृद्धि भई २१.०३ प्रतिशत पुगेको छ । हाल खाना पकाउन अक्सर मटितेल, एल.पि.ग्याँस, गुईठा/गोराहा, गोबरग्याँस, विजुली र अन्य इन्धन प्रयोग गर्ने परिवारको हिस्सा क्रमशः १.०%, २१.०%, १०.४%, २.४%, ०.१% र ०.४% रहेको छ ।
- १३. वर्ती बाल्न अक्सर प्रयोग गरिने साधन (Main source of lighting):** धेरैजसो घरपरिवारहरूले आफू बसोबास गरेको घर/आवासीय इकाइमा वर्ती बाल्नका लागि अक्सर विजुली प्रयोग गर्ने गरेको देखिएको छ । विगत २०५८ सालको जनगणनामा विजुली प्रयोग गर्ने परिवार ३९.८ प्रतिशत रहेकोमा २०६८ मा ६७.२६ प्रतिशत पुगेको छ । गत जनगणनामा वर्ती बाल्नका लागि अक्सर मटितेल प्रयोग गर्ने परिवार सबैभन्दा धेरै (५७.७० प्रतिशत) रहेकोमा हाल १८.२८ प्रतिशत मात्र देखिएको छ ।
- १४. परिवारले उपयोग गरेका साधन र सुविधा (Household amenities/facilities):** राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार रेडियो, टेलिभिजन, केवल टेलिभिजन, कम्प्युटर, इन्टरनेट, टेलिफोन, मोबाइल फोन, मोटर, मोटरसाइकल, साइकल, अन्य सवारी साधन र रेफिजरेटर मध्ये कम्तिमा एक किसिमको सुविधा उपलब्ध भएका परिवार कुल परिवार सङ्ख्याको ८४.५६ प्रतिशत रहेका छन् । जम्माजम्मी १३.६९ प्रतिशत परिवारमा यस्ता कुनै पनि सुविधाहरू उपलब्ध नभएको देखिन्छ ।

सुविधा	परिवार (प्रतिशत), २०६८			परिवार (प्रतिशत), २०५८
	नेपाल	शहरी क्षेत्र	ग्रामीण क्षेत्र	
रेडियो	५०.८२	५३.५६	५०.१७	५३.१०
टेलिभिजन	३६.४५	६०.६७	३०.६६	२२.५०
केवल	१९.३३	५३.८०	११.१०	-
कम्प्युटर	७.२८	२३.६६	३.३७	-
इन्टरनेट	३.३३	१२.११	१.२४	-
टेलिफोन	७.३७	२२.६६	३.७२	-
मोबाइल फोन	६४.६३	६४.०७	५९.९८	-
मोटर	१.५७	४.०३	०.९८	-
मोटर	१.५८	२३.६२	६.२३	-
साइकल	३२.३८	२९.९५	३२.९६	-
अन्य सवारी	०.६८	०.६५	०.६९	-
रेफिजरेटर	७.१६	२३.२१	३.३३	-

- १५. शौचालयको सुविधा (Toilet facility):** देशका ३८.१७ प्रतिशत परिवारहरूसँग आफू बस्ने घरमा अझै पनि शौचालयको सुविधा नभएको तथ्याङ्क राष्ट्रिय जनगणना २०६८ को नतिजाले देखाएको छ जुन सङ्ख्या विगतको जनगणनामा ५२.५ प्रतिशत थियो । हाल ३३.४५ प्रतिशत परिवारहरूले सेप्टिक ट्याङ्कमा जोडिएको फ्लस भएको शौचालय प्रयोग गर्ने गरेको पाइएको छ । त्यसैगरी साधारण शौचालय प्रयोग गर्ने र सार्वजनिक ढलमा जोडिएको फ्लस भएको शौचालय प्रयोग गर्ने परिवारहरूको सङ्ख्या क्रमशः १९.४७ र ८.२७ प्रतिशत देखिएको छ । शहरी क्षेत्रमा ९.०९ प्रतिशत र ग्रामीण क्षेत्रमा ४५.११ प्रतिशत परिवारहरूसँग आफू बस्ने घरमा शौचालय नभएको देखिन्छ ।
- १६. परिवारमा महिलाको नाममा रहेको घरजग्गा (Female ownership in house & land):** देशका कुल परिवारको १९.७१ प्रतिशत परिवारहरूमा महिलाको नाममा घर वा जग्गा रहेको देखिएको छ । गत २०५८ सालको जनगणनामा महिलाको नाममा घरजग्गा भएका परिवारहरू ९.११ प्रतिशत मात्र थिए ।
- १७. परिवारमा अनुपस्थित (विदेश गएका) व्यक्ति (Absentee abroad):** राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार देशमा अनुपस्थित (विदेशमा बसोबास गर्ने) जनसङ्ख्या १९ लाख २१ हजार ४९४ जना रहेको देखिन्छ । दश वर्षअघि अर्थात २०५८ सालमा अनुपस्थित (विदेशमा बसोबास गर्ने) सङ्ख्या ७ लाख ६२ हजार १८१ थियो ।
- १८. परिवारमूली (Household head):** महिला परिवारमूली रहेका परिवारहरू गत २०५८ सालको जनगणनामा १४.८७ प्रतिशत रहेकोमा करिव ११ प्रतिशत विन्दुले वृद्धि भई २०६८ सालमा २५.७३ प्रतिशत पुरोको छ ।
- १९. जात/जाति (Caste/ethnicity):** राष्ट्रिय जनगणना २०६८ मा जम्मा १२५ वटा जातजातिहरू रहेको देखिएको छ । यसअनुसार विगत २०५८ सालको जनगणनामा कुल जनसङ्ख्याको १५.८ प्रतिशत रहेको क्षेत्रीको जनसङ्ख्या यस जनगणनामा केही वृद्धि भई १६.६ प्रतिशत पुरोको छ । पहाडी ब्राह्मणको जनसङ्ख्या २०५८ सालमा १२.७ प्रतिशत रहेकोमा हाल १२.२ प्रतिशत देखिएको छ । हाल मगर, थारू, तामाङ, नेवार र कामी क्रमशः ७.१, ६.६ र ५.८ प्रतिशतसहित तेस्रो, चौथो र पाँचौं प्रमुख जातजातिहरूको स्थानमा रहेका छन् । सबै भन्दा कम जनसङ्ख्या कुसुण्डा जातिको (२७३ जना मात्र) देखिएको छ ।
प्रमुख १० वटा जातजातिको जनसंख्या			
जातजाति	२०५८	२०६८	परिवर्तन (थप)
क्षेत्री	३,५९३,४९६	४,३९८,१७९	८०४,६८३
ब्राह्मण-पहाडी	२,८९६,४७७	३,२२६,१०३	३३०,४२६
मगर	१,६२२,४२१	१,८८७,७३३	२६५,३१२
थारू	१,५३३,८७९	१,७३७,४७०	२०३,५११
तामाङ	१,२८२,३०४	१,५३९,८३०	२५७,५२६
नेवार	१,२४५,२३२	१,३२१,९३३	७६,७०१
कामी	८९५,९५४	१,२५८,५५४	३६२,६००
मुसलमान	९७९,०५६	१,१६४,२५५	१९३,१९९
यादव	८९५,४२३	१,०५४,४५८	१५९,०३५
राई	६३५,१५१	६२०,००४	-१५,१४७
- २०. मातृभाषा (Mother tongue):** यस गणनामा देशभित्र अक्सर बसोबास गर्ने व्यक्तिहरूले बोल्ने मातृभाषाको सङ्ख्या १२३ वटा देखिएको छ । विगतको जनगणनामा ९२ वटा मातृभाषाको सङ्ख्या प्राप्त भएको थियो । गत २०५८ सालको जनगणनामा ४८.६ प्रतिशत व्यक्तिहरूको मातृभाषा नेपाली रहेकोमा हाल मातृभाषाको रूपमा नेपाली भाषा बोल्ने जनसङ्ख्या ४४.६ प्रतिशत देखिएको छ । नेपाली पछि मातृभाषाको रूपमा बढि बोलिने भाषाहरूमा मैथिली (११.७ प्रतिशत), भोजपुरी (६.० प्रतिशत), थारू (५.८ प्रतिशत), तामाङ (५.१ प्रतिशत) र नेवार (३.२ प्रतिशत) रहेका छन् ।

- २१. धर्म (Religion):** यस जनगणनाले देशभित्र विभिन्न १० वटा धर्म मान्ते व्यक्तिहरू रहेको देखाएको छ । यसअनुसार विगत २०५८ सालको जनगणनामा ८०.८ प्रतिशत रहेका हिन्दुहरूको जनसङ्ख्या यस जनगणनामा आइपुगदा ८१.३ प्रतिशत पुगेको छ । वौद्ध धर्मावलम्बीहरू कुल जनसङ्ख्याको ९ प्रतिशत रहेका छन् । इस्लाम, किरात, किंशिचयन र प्रकृति धर्म मान्तेहरूको जनसङ्ख्या क्रमशः ४.४, ३.०, १.४ र ०.४ प्रतिशत रहेको देखिन्छ ।
- २२. बैवाहिक अवस्था (Marital Status):** यस जनगणनाअनुसार १० वर्ष वा सो भन्दा माथिल्लो उमेरका कुल कुल जनसङ्ख्याको ३५.६ प्रतिशत व्यक्तिहरू अविवाहित रहेको देखिएको छ । १० वर्ष वा सो भन्दा माथिल्लो उमेरका कुल पुरुषहरूको ४०.६ प्रतिशत र महिलाहरूको ३१.१ प्रतिशत अविवाहित रहेको पाइएको छ । त्यस्तै १० वर्ष वा सो भन्दा माथिल्लो उमेरका व्यक्तिहरू मध्ये ५७.५ प्रतिशतको एक विवाह भएको देखिएको छ । एक विवाह भएका पुरुष र महिलाहरू उनीहरूको कुल जनसङ्ख्याको क्रमशः ५२.७ र ६१.८ प्रतिशत रहेका छन् । एकल महिलाहरूको जनसङ्ख्या १० वर्ष वा सो भन्दा माथिल्लो उमेरका कुल महिलाको ४.६१ प्रतिशत (४ लाख ९८ हजार ६०६) रहेको पाइएको छ ।
- २३. पहिलो विवाह गर्दाको उमेर (Age at marriage):** दश वर्ष वा सो भन्दा माथिल्लो उमेरका विवाहित व्यक्तिहरूको सबै भन्दा ठूलो हिस्साको पहिलो विवाह १५ देखि १९ वर्षको उमेरमा भएको देखिन्छ । यो उमेरभित्र ४८.९ प्रतिशत विवाहित व्यक्तिहरूको पहिलो विवाह भएको पाइएको छ । १४ वर्षमूनीको उमेरमा पहिलो विवाह हुनेहरू ११.५ प्रतिशत रहेका छन् । पचास वर्षको उमेर पार गरीसकेपछि पहिलो विवाह हुनेहरू ५०८६ जना रहेको देखिन्छ ।
- २४. अपाङ्गता (Disability):** देशका कुल जनसङ्ख्याको १.९४ प्रतिशत हिस्सामा कुनै एक वा वढि प्रकारको अपाङ्गता रहेको देखिएको छ । विगत २०५८ सालको जनगणनामा अपाङ्गता रहेका व्यक्तिहरू ०.४६ प्रतिशत थिए । शारीरिक तथा मानसिक अपाङ्गता भएका कुल व्यक्तिहरू मध्ये ५४.५६ प्रतिशत पुरुष र बाँकी ४५.४४ प्रतिशत महिला रहेको देखिन्छ । अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूमध्ये ३६.३२ प्रतिशतमा शारीरिक अपाङ्गता, १८.४६ प्रतिशतमा दृष्टिसम्बन्धी अपाङ्गता, १५.४५ प्रतिशतमा सुनाइसम्बन्धी अपाङ्गता, १.४८ प्रतिशतमा श्रवण दृष्टिविहिनता, ११.४७ प्रतिशतमा स्वर बोलाइसम्बन्धी अपाङ्गता, ६.०४ प्रतिशतमा मानसिक अपाङ्गता र २.९० प्रतिशतमा वौद्धिक अपाङ्गता र ७.५२ प्रतिशतमा बहुअपाङ्गता भएको पाइएको छ ।
- २५. साक्षरता दर (Literacy Rate):** यसपटकको जनगणनाले देशका ५ वर्ष वा सो भन्दा माथिल्लो उमेरका कुल २,३९,२६,५४७ जनसङ्ख्यामा ६५.९ प्रतिशत व्यक्तिहरू साक्षर रहेको देखाएको छ । पुरुषको साक्षरता दर ७५.१ प्रतिशत छ भने महिलाको साक्षरता दर ५७.४ प्रतिशत रहेको छ । २०५८ सालको जनगणनामा ६ वर्ष वा सो भन्दा माथिल्लो उमेरका व्यक्तिहरूको कुल साक्षरता दर ५४.१, पुरुष साक्षरता दर ६५.५ र महिला साक्षरता दर ४२.८ प्रतिशत थियो ।
- २६. शैक्षिकस्तर प्राप्ती (Educational Attainment):** पाँच वर्ष वा सो भन्दा माथिल्लो उमेरका साक्षर जनसङ्ख्याको सबै भन्दा ठूलो हिस्सा अर्थात ३९.० प्रतिशत व्यक्तिहरूले प्राथमिक तह (कक्षा १ देखि ५ सम्म) उत्तीर्ण गरेको पाइएको छ । निम्न माध्यामिक तह (कक्षा ६ देखि ८ सम्म) उत्तीर्ण गरेका व्यक्तिहरू २०.३ प्रतिशत अंशसहित दोस्रो बहुसङ्ख्यामा रहेको देखिन्छ । एस.एल.सि. वा सो सरह उत्तीर्ण गर्ने व्यक्तिहरू कुल जनसङ्ख्याको १०.२ प्रतिशत देखिन्छन् भने एस.एल.सि. भन्दा माथिल्लो तह उत्तीर्ण गर्नेहरू १०.२ प्रतिशत नै देखिएका छन् । जम्माजम्मी ४.२ प्रतिशत व्यक्तिहरूले अनौपचारिक शिक्षा हासिल गरेको देखिएको छ ।

२. राष्ट्रिय जनगणना २०६८ को परिचय

२.१ सामान्य परिचय

कुनै देशको निर्धारित सीमानाभित्र निश्चित समयमा अक्सर बसोबास गरिरहेका व्यक्ति तथा परिवारहरूको जनसांख्यिक, सामाजिक तथा आर्थिक विवरणहरू व्यवस्थितरूपमा सङ्कलन गर्ने र तिनीहरूको प्रशोधन तथा विश्लेषणमार्फत सान्दर्भिक सूचक तथा तथ्याङ्कहरू तयार गरी प्रकाशन गर्ने समग्र प्रक्रियालाई जनगणना भनिन्छ। नेपालको सन्दर्भमा सर्वथा ठूलो यस गणनामा देशभित्र अक्सर बसोबास गर्ने हरेक व्यक्ति तथा परिवार कोही नछुट्ने र कोही नदोहोरिने सिद्धान्त अवलम्बन गरी पारिवारिक तथा व्यक्तिगत विवरणहरू सङ्कलन गरिन्छ। जनगणनाले जनसङ्ख्याको आकार, वनावट, वृद्धि र वितरणका विवरणहरू मात्र नभई देशको वास्तविक विम्ब प्रश्तुत गर्ने सामाजिक, आर्थिक तथा जनसांख्यिक सूचकहरू पनि उपलब्ध गराउँछ। प्राप्त सूचक तथा तथ्याङ्कहरू देशको समग्र विकासका लागि अवलम्बन गरिने योजना, सार्वजनिक नीति निर्माण र निर्णय प्रक्रियामा प्रयोग गरिन्छन्। जनगणनाबाट देशभित्र अक्सर बसोबास गर्ने हरेक व्यक्ति तथा परिवारहरूको पारिवारिक तथा व्यक्तिगत विवरणहरू तल्लो प्रशासनिक इकाइसम्म प्राप्त हुने भएकाले निर्वाचन क्षेत्र निर्धारण, राज्य पूनर्संरचना तथा विकेन्द्रिकरणसापेक्ष योजना, नीति तथा कार्यक्रम तयार गर्नका लागि महत्वपूर्ण हुन्छन्।

२.२ नेपालमा जनगणनाको संक्षिप्त इतिहास

नेपालमा हालसम्म एघारवटा जनगणनाहरू सम्पन्न भईसकेका छन्। जनगणना गर्ने कार्यको औपचारिक प्रारम्भ विक्रम सम्वत् १९६८ (सन् १९९१) सालमा भएको देखिन्छ। त्यसपछि लगभग प्रत्येक १०/१० वर्षको अन्तरालमा जनगणना सञ्चालन हुदै आएका छन्। वि.सं. १९९८ सम्म सञ्चालन भएका जनगणनाहरू सामान्य व्यक्ति गणना (Head Count) का रूपमा मात्र सीमित थिए भने वि.सं. २००९/११ (सन् १९८२/५४) देखि सञ्चालन भएका जनगणनाहरू अन्तर्राष्ट्रियरूपमा तुलनायोग्य आधुनिक (वैज्ञानिक) जनगणना मानिन्छन्। शुरूका जनगणनाहरू तत्काल मौजुदा जनसङ्ख्या गोश्वराबाट सञ्चालन गरिन्थ्ये भने वि.सं. २००९/११ को जनगणना सङ्ख्या विभागबाट सञ्चालन गरिएको थियो। वि.सं. २०१८ पछिका सबै जनगणनाहरू केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागले सञ्चालन गर्दै आएको छ। नेपालमा वि.सं. २०२८ सालमा सञ्चालित सातौं जनगणनाको लगत प्रशोधनका लागि पहिलो पटक कम्प्युटर (IBM 1401) को प्रयोग गरिएको थियो।

तालिका १: विभिन्न जनगणनाहरूमा नेपालको जनसांख्यिक स्थिति

वर्ष (वि.सं.)	जनसङ्ख्या	अन्तर गणना जनसङ्ख्या		वार्षिक जनसङ्ख्या वृद्धिवर (%)	जनसङ्ख्या दोब्बर हुन लाग्ने अवधि (वर्ष)	लैंगिक अनुपात (प्रति सय महिलामा पुरुष)	जनघनत्व (जनसङ्ख्या प्रति व.कि.मि.)
		संख्या	प्रतिशत				
१९६८	५६,३८,७४९	-	-	३८
१९७७	५५,७३,७८८	-६४९६९	-१.१५	-०.१२	३८
१९८७	५५,३२,५७४	-४९२१४	-०.७४	-०.०७	३८
१९९८	६२,८३,६४९	७५१०७५	१३.५८	१.१६	६०	४३
२००९ - ११	८२,५६,६२५	११७२१७६	३१.४	२.२८	३१	९६.८	५६
२०१८	९४,१२,९९६	११५६३७१	१४.०१	१.६४	४२	९७.०	६४
२०२८	१,१५,५५,९८३	२१४२९८७	२२.७७	२.०५	३४	१०१.४	७९
२०३८	१,५०,२२,८३९	३४६६८५६	३०.०	२.६२	२६	१०५.०	१०२
२०४८	१,८४,९१,०९७	३४६८२५८	२३.०९	२.०८	३३	९९.५	१२६
२०५८	२,३१,५१,४२३	४६६०३२६	२५.२	२.२५	३१	९९.८	१५७
२०६८	२,६४,९४,५०४	३३४३०८१	१४.४४	१.३५	५२	९४.९६	१८०

२.३. राष्ट्रिय जनगणना २०६८

राष्ट्रिय जनगणना २०६८ नेपालको एघारौं र एक शताब्दीको जनगणना हो । यसको स्थलगत विवरण सङ्कलनको कार्य वि.सं. २०६८ साल जेष्ठ-असार महिनामा सम्पन्न गरिएको थियो । वैज्ञानिक तवरले तयार गरिएको प्रश्नावली, शहरी क्षेत्रका लागि गणना क्षेत्र नक्शा र ग्रामीण क्षेत्रमा गाउँ विकास समितिको नक्शाको प्रयोग, हालसम्मकै समावेशी फिल्ड स्टाफको परिचालन, गहन प्रचारप्रसार, नागरिक समाजबाट स्वतन्त्र पर्यवेक्षण, स्वदेशी वित्तीय साधनको मितव्यी प्रयोग र भरपर्दो प्रशोधन आदि यस जनगणना २०६८ का प्रमुख विशेषताहरू हुन् ।

२.४ राष्ट्रिय जनगणना २०६८ को गणना संगठन

राष्ट्रिय जनगणना २०६८ को सञ्चालनका क्रममा आवश्यक समन्वय र निर्देशनका लागि राष्ट्रिय योजना आयोगका माननीय उपाध्यक्षको संयोजकत्वमा एक जनगणना निर्देशक समितिको गठन गरिएको थियो । यस समितिमा विभिन्न ७ वटा मन्त्रालयका सचिवहरू, राष्ट्रिय महिला आयोगका प्रतिनिधि, राष्ट्रिय दलित आयोगका प्रतिनिधि र आदिवासी जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठानका प्रतिनिधि सदस्य रहने र केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागका महानिर्देशक सदस्य सचिव रहने प्रावधान थियो । निर्देशक समितिले बैठकहरूमा विषयविज्ञ र लब्ध प्रतिष्ठित व्यक्तिहरूलाई संलग्न गराउन सक्ने व्यवस्था गरिएको थियो । त्यसैगरी केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागका महानिर्देशकको अध्यक्षतामा एक प्राविधिक समिति पनि गठन गरिएको थियो । प्रचारप्रसार, लगत प्रशोधन आदि कार्य सञ्चालनका लागि विषयगत समितिहरूसमेत गठन गरिएका थिए । प्रश्नावली तर्जुमा, आर्थिक क्षेत्रको वर्गीकरणसम्बद्ध कार्य, गणना जाँच सर्वेक्षण, लगत प्रशोधन अनुगमन, जातजाति, धर्म र भाषासम्बद्ध वर्गीकरण जस्ता कार्यका लागि विभिन्न कार्य समूहहरू गठन गरिएका थिए । केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागको सामाजिक तथ्याङ्क महाशाखाअन्तर्गत रहेको जनसङ्ख्या शाखाले गणना सञ्चालनको कार्यभार सम्हालेको थियो ।

जिल्लास्तरमा जनगणना सञ्चालनको समन्वयका लागि सम्बन्धित जिल्लाका प्रमुख जिल्ला अधिकारीको अध्यक्षतामा विभिन्न कार्यालयका प्रमुखहरू र स्थानीय राजनैतिक दलका प्रतिनिधिहरू सम्मिलित जिल्ला जनगणना समन्वय समितिको गठन गरिएको थियो । गणना सञ्चालनका लागि ७५ जिल्लामा ८० वटा जिल्ला जनगणना कार्यालयहरू र ती अन्तर्गत आवश्यक सङ्ख्यामा इलाका जनगणना कार्यालयहरू स्थापना गरी आवश्यक जनशक्तिको परिपूर्ति गरिएको थियो ।

२.५ अवधारणा र सन्दर्भ समय

यस जनगणनामा हरेक व्यक्तिको विवरण कोही नछुट्ने र नदोहोरिने आधारमा निज जनगणनाको समयमा अक्सर बसोबास गरेको स्थानबाट सङ्कलन गरिएको थियो । अक्सर बसोबासको स्थान भन्नाले कुनै व्यक्ति धेरैजसो बसोबास गरेको स्थान वा गणनाको समयको ६ महिना वा सो भन्दा धेरै अधिदेखि बसोबास गरिरहेको स्थानलाई बुझिन्छ । छ ८ महिना भन्दा कम अवधि बसोबास गर्ने व्यक्तिको हकमा आगामी बसोबासको सोचाईका आधारमा अक्सर बसोबास गर्ने स्थान निश्चित गर्न सकिने प्रावधान रहेको थियो । घरायसी कामको लागि वा औषधोपचार, व्यापार, तीर्थाटन वा अन्य काममा केही दिनको लागि अन्यत्र गएका साधारणतया यसै परिवारमा बस्ने सदस्य भए गणनाको समयमा अनुपस्थित भए पनि अक्सर बसोबास गर्ने सदस्यकोरूपमा गणना गरिएको थियो । परिवारको कुनै सदस्य भएता पनि कुनै कारणबस जनगणनाको समयमा ६ महिना वा सो भन्दा बढी अवधिका लागि स्वदेश वा विदेशका अन्य स्थानमा गई परिवारमा अनुपस्थित भएको रहेछ भने निजलाई अक्सर बसोबास गर्ने सदस्यकोरूपमा नभई अनुपस्थित व्यक्तिकोरूपमा गणना गरिएको थियो । साथै निश्चित वासस्थान नभएका फिरन्ते, जोगी, महन्ते, सडक बालबालिका आदिको गणना जनगणनाको अन्तिम दिन गरिएको थियो । नेपालमा प्रयोग गरिएको यस प्रकारको गणना विधिलाई Modified De'jure Method भनिन्छ । केही प्रश्नहरू निश्चित उमेर भन्दा माथि वा मूनीका व्यक्तिहरूको लागि मात्र सोधिएको थियो ।

यस गणनाका लागि कठिपय प्रश्नहरू (परिवारमा भएको मृत्युको विवरण, आर्थिक क्रियाकलाप, जायजन्म) को सन्दर्भ अवधि जनगणना अधिको एक वर्ष लिइएको थियो । वि.सं. २०६८ साल असार द गतेलाई जनगणना दिवस (Census Day) मानिएको हुँदा यस जनगणनाले दिने नतिजाहरू यसै सन्दर्भ दिनका आधारमा तयार गरिएका हुन् ।

२.६ प्रश्नावली र अन्य सन्दर्भ सामग्रीहरू

जनगणनाको स्थलगत कार्यमा सूचीकरण फाराम, लगत १ र लगत २ गरी तीन प्रकारका प्रश्नावलीहरू प्रयोग गरिएको थियो । प्रश्नावलीसम्बद्ध निर्देशिका तथा अन्य सान्दर्भिक निर्देशिकाहरू र गणना नक्शा स्थलगत कार्यमा प्रयोग भएका अन्य मुख्य सामग्रीहरू हुन् । वि.सं २०६८ साल बैशाख १ गतेदेखि १८ गतेसम्म सुपरिवेक्षकहरू परिचालन गरी हरेक परिवारको लगत सूची सङ्कलन गरिएको थियो । घरपरिवार सूचीकरण लगतबाट घर क्रमसङ्ख्या, परिवार क्रमसङ्ख्या, परिवारमा अक्सर बसोबास गर्ने व्यक्ति (महिला, पुरुष र तेस्रो लिङ्ग) को सङ्ख्या, परिवारले कृषि प्रयोजनका लागि प्रयोग गरेको जग्गा र पशुपक्षीपालनको विवरण, साना तथा घरेलु व्यावसाय सम्बन्धी विवरणहरू सङ्कलन गरिएको थियो ।

लगत १ बाट हरेक परिवारको परिवारिक तथा अक्सर बसोबास गर्ने व्यक्तिहरूको व्यक्तिगत विवरण सङ्कलन गरिएको थियो । पारिवारिक विवरणमा परिवारले प्रयोग गरेको घरको स्वामित्व, बनौट, तला सङ्ख्या, घरको आयु तथा परिवारमा उपलब्ध खानेपानी, खाना पकाउने इन्धन, वर्ती बाल्न प्रयोग गरिने साधन र शौचालय सुविधाहरूको विवरण, परिवारका महिलाको नाममा रहेको घर र जग्गाको विवरण, परिवारमा विगत एक वर्षमा भएको मृत्युसम्बन्धी विवरण र अनुपस्थित (विदेश गएका) व्यक्तिहरूको विवरण सङ्कलनका लागि प्रश्नहरू समावेश गरिएका थिए । व्यक्तिगत विवरणमा परिवारमा अक्सर बसोबास गर्ने हरेक व्यक्तिको नाम, थर, परिवारमूलीसँगको नाता, लिङ्ग, उमेर, जात/जाति, धर्म, मातृभाषा र दोस्रो भाषा, नागरिकता, शारीरिक तथा मानसिक अपाङ्गता जस्ता विवरणहरू सङ्कलन गरिएका थिए । यसै गरी व्यक्तिगत विवरणअन्तर्गत नै १० वर्ष वा सो भन्दा माथिल्लो उमेरका व्यक्तिहरूको वैवाहिक विवरण र ५ वर्ष वा सो भन्दा माथिल्लो उमेरका व्यक्तिहरूको शैक्षिक विवरणहरू पनि सङ्कलन गरिएका थिए ।

लगत २ मा भने व्यक्तिगत विवरणहरू मात्र सङ्कलन गर्नका लागि प्रश्नहरू समावेश गरिएको थियो । यस लगतका विवरणहरू Systematic Sampling विधि प्रयोग गरी छानिएका हरेक आठ परिवारमध्ये १ परिवारबाट सङ्कलन गरिएका थिए । लगत २ मा बसाइसराइ, १५ देखि ४९ वर्षसम्मका महिलाको प्रजनन वा जायजन्म, १० वर्ष वा सो भन्दा माथिल्लो उमेरका व्यक्तिहरूको आर्थिक क्रियाकलाप (अक्सर आर्थिक सक्रियता, पेशा, व्यावसाय, रोजगारीको अवस्था) र १६ वर्ष मूनीका व्यक्तिहरूको बसाइको अवस्थाका विवरणहरू सङ्कलनका लागि प्रश्नहरू समावेश गरिएका थिए ।

२.७ जनशक्ति व्यवस्थापन

जनगणना सञ्चालनका लागि केन्द्रका द जनशक्तिसहित कुल ४०२७६ जना खटिएका थिए । देशका ७५ जिल्लामा कुल ८० जना जनगणना अधिकृत, ८० जना केन्द्र (विभागबाट) बाट खटिएका इलाका सुपरिवेक्षक, १९८ जना जिल्लाबाट खटिएका इलाका सुपरिवेक्षक, ८० जना लेखापाल, १६० जना कार्यालय सहयोगी, २८९ जना इलाका जनगणना कार्यालयका कार्यालय सहयोगी, २६७ जना इलाका जनगणना कार्यालयका सहयोगी कर्मचारीहरू, ३२० जना जिल्ला जनगणना कार्यालयका सहयोगी कर्मचारीहरू, ७९०९ जना गणना सुपरिवेक्षक तथा ३०७९३ जना गणकहरू र १०० जना विभागमा कार्यरत केन्द्रीय स्टाफहरू परिचालन गरिएको थियो । परिचालित जनशक्ति दलित, जनजाति, महिला, अपाङ्गसमिलित हालसम्मकै समावेशी आधारमा पूर्ति गरिएको थियो । कुल जनशक्तिको ४० प्रतिशत भन्दा धेरै महिलाहरू परिचालित थिए । विद्यालयका शिक्षक/शिक्षिका, कर्मचारीहरू र युवा विद्यार्थीहरू गणना कार्यमा खटाइएको थियो । हरेक ४ जना गणक बराबर एक जना सुपरिवेक्षक परिचालन गरिएको थियो ।

२.८ प्रचारप्रसार

जनगणनाको प्रचारप्रसारका लागि सबै प्रकारका सञ्चार माध्यमहरूबाट उल्लेखनीय सहयोग प्राप्त भएको थियो । स्थलगत विवरण सङ्कलनको कार्य भइरहेको अवस्थामा सम्पूर्ण दैनिक तथा साप्ताहिक पत्रपत्रिका, सबै टेलिभिजन च्यानल, रेडियो लगायतका सञ्चार माध्यमले जनगणनासम्बद्ध समाचार, अनुरोध र सन्देशहरू प्रकाशन र प्रसारण गरेका थिए । स्थानीय एफ.एम. रेडियोहरूले स्थानीय भाषामासमेत प्रचारप्रसार गरेका थिए । विभिन्न लक्षित समूहलाई समेट्ने गरी रेडियो जिङ्गल, पोष्टर, पम्प्लेट, लिफ्लेट, स्टिकर आदि तयार गरी वितरण गरिएको थियो । विद्यार्थीहरू, स्थानीय सांस्कृतिक समूह, धार्मिक समूह, जातजातिगत समूहहरूले पनि स्वेच्छकरूपमा प्रचारप्रसारमा सहयोग पुऱ्याएका थिए ।

२.९ गणना सामग्रीको व्यवस्थापन

वर्षात्को समयमा स्थलगत विवरण सङ्कलनको कार्य गर्नुपर्ने भएकाले जनगणना सामग्रीको व्यवस्थापनमा विशेष सतर्कता अपनाइएको थियो । प्रश्नावली छपाइका लागि ओसिलोपनाले छिटै असर नगर्ने र विवरण सङ्कलनका क्रममा प्रयोग गर्दा, कोडिड, इडिटिङ र डाटा इन्ट्री कार्यमा प्रयोग गर्दासमेत नविग्रने /नच्यातिने विशेष गुणस्तरको कागज प्रयोग गरिएको थियो । ठूलो परिमाणमा डटपेन, गणना भोला, छाता, क्याल्कुलेटरहरू खरिद गरी गणना कार्यमा प्रयोग गरिएको थियो । तीन प्रकारका प्रश्नावली, नोट प्याड, गणनासम्बद्ध तथा प्रशासनिक प्रयोजनका लागि आवश्यक विभिन्न फारामहरूका साथै पर्याप्त मात्रामा जिल्ला जनगणना अधिकृत निर्देशका, इलाका सुपरिवेक्षक निर्देशिका, गणना सुपरिवेक्षक निर्देशिका, तालिम निर्देशिका र गणना निर्देशिकाहरू तयार गरी छपाइ गरिएको थियो । प्रशासनिक निर्देशिका, गणना क्षेत्र नक्शा अध्ययन निर्देशिका, अपाइज्ञा सम्बन्धी निर्देशिका पनि छपाइ गरी वितरण गरिएको थियो । तालिम सामग्रीहरू डिजिटलस्वरूपमा तयार गरी सम्बन्धित पदाधिकारीहरूलाई उपलब्ध गराइएको थियो । गणना प्रयोजनका लागि समग्रमा करिव २५० टन कागज प्रयोग भएको अनुमान छ ।

गणना क्षेत्रका लागि समेत अनुमान गरी सामग्री प्याकिड गरेर परिवहन गर्ने गराउने कार्य निकै चुनौतिपूर्ण थियो । तोकिएको समयमा गणना सम्पन्न गर्नका लागि आवश्यक सामग्री हरेक गणक तथा सुपरिवेक्षकको हातहातमा उचित मात्रामा पुग्न सकोस भनी विशेष सतर्कताका साथ केन्द्रमा नै प्रश्नावली, निर्देशिका, गणना क्षेत्र नक्शा लगायतका सामग्रीहरू प्याकिड गरिएको थियो । प्याकिड गरिएका सामग्रीहरू ६७ जिल्लामा सङ्क यातायातको माध्यमबाट र बाँकी जिल्लाहरूमा हवाई यातायातको माध्यमबाट ढुवानी गरिएको थियो । दुर्गम जिल्लाहरूबाट भरिएका फारामहरू नेपाली सेनाको हेलिकोप्टरसमेत प्रयोग गरेर ल्याइएको थियो । प्राप्त फारामहरूलाई व्यवस्थितरूपमा भण्डारण गरिएको थियो ।

२.१० तालिम सञ्चालन

जनगणनाको समग्र प्रक्रियाका विभिन्न कार्यमा संलग्न हुने जनशक्तिका लागि केन्द्रदेखि इलाकास्तरका कार्यालयहरूमार्फत तालिम प्रदान गरिएको थियो । विभिन्न स्तरका तालिमका लागि प्रशिक्षक तयार गर्ने उद्देश्यले केन्द्रमा १० कार्य दिनको प्रशिक्षक प्रशिक्षण कार्यशाला सञ्चालन गरिएको थियो । जनगणना अधिकृतका लागि १५ कार्य दिन तथा केन्द्रबाट परिचालन हुने इलाका सुपरिवेक्षकका लागि १० कार्य दिनका तालिम एकै दिन आरम्भ गरी केन्द्रमा नै सञ्चालन गरिएको थियो । जिल्ला जनगणना कार्यालयहरूले इलाका सुपरिवेक्षक तालिम (८ कार्य दिन), गणना सुपरिवेक्षक तालिम (७ कार्य दिन), जिल्लास्तरको प्रशिक्षक प्रशिक्षण (२ कार्य दिन) र गणक तालिम (७ कार्य दिन) सञ्चालन गरेका थिए । गणक तालिम जिल्ला जनगणना कार्यालयका साथसाथै इलाका जनगणना कार्यालयहरूले सम्बन्धित इलाका केन्द्रमा सञ्चालन गरेका थिए ।

२.११ स्थलगत कार्य सञ्चालन

देशका ७५ जिल्लामा ८० वटा जिल्ला जनगणना कार्यालयहरू वि.सं. २०६७ साल चैत्र १ गतेदेखि स्थापना गरिएका थिए । ती कार्यालयमार्फत जनगणनाको स्थलगत कार्य दुई चरणमा सञ्चालन गरिएको थियो । पहिलो चरणमा तालिम प्राप्त गणना सुपरिवेक्षकहरू परिचालन गरी वि.सं. २०६८ साल जेष्ठ १ गतेदेखि १८ गतेसम्म हरेक

घरपरिवारको लगत सूची सङ्कलनको कार्य सञ्चालन गरिएको थियो । जनगणनाको मुख्य विवरण सङ्कलनको कार्य भने सोही वर्षको असार ३ देखि १३ गतेसम्म ११ दिनको अवधिमा गणकहरू परिचालन गरी सञ्चालन गरिएको थियो । स्थलगत कार्यमा खटाउनु अघि गणकहरूलाई ७ कार्य दिनको तालिम प्रदान गरिएको थियो । गणना कार्यको विभिन्न तहबाट गहनतापूर्वक सुपरिवेक्षण, अनुगमन र पर्यवेक्षण गरिएको थियो ।

२.१२ लगत प्रशोधन

तथ्याङ्को गुणस्तर तथा केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागमा मौजुदा जनशक्तिको सङ्ख्यासमेतलाई वृष्टिगत गरी विगतको जनगणनामा भै यस पटक पनि लगत प्रशोधनको कार्य करार सेवा प्राप्त गरी सम्पन्न गरिएको थियो । तथापी तथ्याङ्को गोपनीयता र गुणस्तर पक्षलाई मध्यनजर गरी प्रशोधन स्थल र कम्प्युटरहरू विभागले नै करार सेवा प्रदायकलाई उपलब्ध गराएको थियो । लगत प्रशोधनका लागि आवश्यक कोडिङ, इडिटिङ र डाटा इन्ट्री निर्देशिकाहरू तयार गरिएका थिए । प्रशोधनमा संलग्न जनशक्तिको लागि सञ्चालन गरिएका तालिम तथा कोडिङ, इडिटिङ र डाटा इन्ट्री कार्यको सुपरिवेक्षण विभागबाट खटिएका कर्मचारीहरूबाट नियमितरूपमा गरिएको थियो । करिव ६०० को हाराहारीमा जनशक्ति परिचालन गरी सम्बन्धित सेवा प्रदायकले ८ महिनाको अवधिमा प्रशोधन कार्य सम्पन्न गरेको थियो ।

लगत प्रशोधनका लागि US Census Bureau बाट विकास गरिएको CsPro सफ्टवेयर प्रयोग गरिएको थियो । प्रशोधनका दौरानमा इन्ट्री गरिएका विवरणहरूको Range र Consistency को परीक्षण गरिएको थियो । विज्ञहरूको सहयोगमा कोरा सङ्ख्याको थप Cleaning गरी प्रशोधन गरिएको थियो भने पेशा तथा व्यावसायसम्बद्ध वर्गीकरणमा International Standard Classification of Occupation (ISCO) र International Standard Industrial Classification (Rev. 4) को प्रयोग गरिएको थियो । जात/जाति, भाषा र धर्मसम्बद्ध वर्गीकरणका लागि विषयविज्ञ तथा शिक्षाविदहरूको सुझाव आत्मसात गरिएको थियो ।

२.१३ गुणस्तर नियन्त्रण

समग्र गणना कार्यको गुणस्तर कायम गर्नका लागि प्र॑नावली तर्जुमादेखि तालिकिकरणसम्मका हरेक कार्यप्रक्रियामा सजगता अपनाइएको थियो । जनगणनाको गुणस्तर कायम गर्नमा कामयावी केही पहलहरू निम्नानुसार थिए ।

१. लगत १ र लगत २ का प्रश्नहरूको नम्वरको सिलसिला अविच्छिन्न राखिएकोले Data entry पश्चात् दुवै लगतका सम्बन्धित विवरणहरूको सम्बन्ध स्थापना गर्न सहज भएको थियो ।
२. विगत २०५८ सालको जनगणनाका १:५ मा परिचालन गरिएका सुपरिवेक्षक र गणकको अनुपात वृद्धि गरी १:४ कायम गरिएको थियो, जसले सुपरिवेक्षण कार्य प्रभावकारी बनाउन सधाएको देखिन्छ ।
३. विगत २०५८ सालको जनगणनामा जस्तो यस पटकको गणनामा देशको कुनै पनि भाग छुटेको वा गणनामा व्यवधान भएको छैन ।
४. जनगणनाको स्थलगत कार्य सम्पन्न भएपछि गरिएको गणना जाँच सर्वेक्षणले करिव ३.७ प्रतिशत अल्प-गणना (Undercount) भएको अनुमान छ ।
५. देशका ७५ वटै जिल्लामा नागरिक समाजबाट गरिएको स्वतन्त्र पर्यवेक्षणले समेत गुणस्तर कायम गर्नमा सहयोग पुरेको देखिएको छ ।

२.१४ नतिजाको व्यवस्थापन र विश्लेषण

स्थलगत कार्य सम्पन्न भएको लगतै २०६८ साल असोजमा यस जनगणनाको प्रारम्भिक नतिजा सार्वजनिक गरिएको छ । प्रारम्भिक नतिजा घरपरिवारहरूबाट विवरण सङ्कलन गर्ने कार्य भईरहँदा हरेक सुपरिवेक्षकले आफूअन्तर्गतका गणकहरूले भरेका फारामहरूको जाँच गर्ने कममा तयार गरेका कन्ट्रोल फारामहरूको प्रशोधन गरी

तयार गरिएको हो । जनगणनाको अन्तिम नतिजा भने प्राप्त सम्पूर्ण फारामहरूको प्रशोधनपश्चात मात्र प्रकाशित गरिएको हो । यो नतिजाका आँकडाहरू विभिन्न चरणहरूमा प्रकाशित गरिने कार्यक्रम रहेको छ । यस क्रममा National Report अंग्रेजीमा, जिल्ला तथा गा.वि.स.स्तरका नतिजा तथा नेपालीमा संक्षिप्त नतिजासहितका पुस्तक पहिलो चरणका प्रकाशनहरू हुन् । जनसांख्यिक विवरण, सामाजिक विवरण, शिक्षा र साक्षरता सम्बन्धी विवरण, आर्थिक क्रियाकलाप सम्बन्धी विवरण, वसाइसराइ र अनुपस्थित जनसङ्ख्या सम्बन्धी विवरण र आवश्यक देखिएका अन्य विवरणका तालिका/पुस्तकहरू क्रमिकरूपमा प्रकाशन गरिनेछन् । शहरी क्षेत्रका अलग तालिकाहरू र लैज़िक विषयसँग सम्बन्धित तालिकाहरू पनि प्रकाशन गरिने कार्यक्रम रहेको छ । यी प्रकाशनहरू पुस्तकाकार साथै इलेक्ट्रोनिक्स प्रतिको रूपमासमेत प्रकाशन गरिनेछन् ।

नतिजाको विश्लेषण सम्बन्धित विषयका विज्ञहरूबाट विभिन्न विशेषताका आधारमा गरिने योजना रहेको छ, जसमा प्रवृत्तिको विश्लेषण, सामाजिक तथा आर्थिक विश्लेषण र जनसांख्यिक विश्लेषण समावेस हुने छन् । आर्थिक-जनसांख्यिक विश्लेषण (Economic demography) समग्र सङ्ख्या विश्लेषणको अंग हुनेछ । नतिजाहरूको विश्लेषण Population Monograph नामक पुस्तकमार्फत प्रकाशन हुनेछ । नतिजाको केन्द्र, क्षेत्र तथा जिल्लास्तरमा सार्वजनिककरण गर्ने कार्यक्रम रहेको छ ।

२.१५ अन्तर्राष्ट्रिय दातृ समुदायको सहयोग

जनगणनाको तयारी कार्यदेखि नै विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय दातृ निकाय तथा विकास साझेदारहरूबाट महत्वपूर्ण सहयोग प्राप्त हुँदै आएको छ । गणना सफलका पछाडी राष्ट्रसंघीय जनसङ्ख्या कोष (UNFPA) को निरन्तर प्राविधिक सहयोग प्रशंसनीय रहेको छ, जसले पाइलट गणना, स्थलगत कार्य सञ्चालन, प्रचारप्रसार, जनशक्ति विकास, गणना जाँच सर्वेक्षण, लगत प्रशोधन तथा विश्लेषण कार्यमा सहयोग प्रदान गरेको थियो । प्रश्नावली तर्जुमा र प्रचारप्रसार कार्य आदिमा UNWOMEN, UNICEF, UNDP, JICA जस्ता निकायहरूको सहयोग पनि उल्लेखनीय रहेको छ ।

२.१६ चुनौतीहरू

जनगणनाको प्रक्रियाका विभिन्न चरणहरूमा निम्नअनुसारका चुनौतीहरू आइपरेका थिए ।

१. गणना सञ्चालनको समयमा विद्यमान राजनैतिक संकरणका कारण अस्थितरता र अनिश्चितता व्याप्त थिए,
२. विभिन्न समुह, समुदाय, जात जाति तथा सांस्कृतिक समूहबाट जनगणनामा आफूसम्बद्ध विषयमा विस्तृत प्रश्नहरू समावेश गर्नका लागि माग र दबाव,
३. प्रयोगकर्ताहरूको जनगणनाबाट अधिक अपेक्षा,
४. वित्तीय स्रोतको उपलब्धता र व्यवस्थापनमा ढिलाई,
५. जनशक्ति आपूर्ति र व्यवस्थापनमा व्यबहारिक कठिनाई
६. देशका केही भागमा देखिएको सुरक्षा चुनौति, आदि

२.१७ आगामी जनगणनाका लागि सुझाव

१. समयमै वित्तीय स्रोतको व्यवस्था, स्वीकृति र निकासाका लागि पहल गर्नुपर्ने,
२. प्रश्नावलीमा प्रश्नहरू ठीक सङ्ख्यामा मात्र समावेश गर्नु पर्ने, खुला विकल्पका प्रश्नहरू सकेसम्म कम हुनु पर्ने,
३. गणना क्षेत्र नक्शाको पर्याप्त प्रयोग गर्नुपर्ने,
४. फिल्ड कार्यमा युवा कर्मचारीहरू परिचालन गर्नुपर्ने, खासगरी क्याम्पसका विद्यार्थी र बेरोजगार युवालाई प्राथमिकता दिनुपर्ने,
५. जनगणना सञ्चालनका लागि छुट्टै ऐन तर्जुमा र स्वायत्त जनगणना आयोग स्थापना गर्नु सान्दर्भिक हुने,
६. तथ्याङ्क प्रशोधनका लागि नयाँ प्राविधिहरूको प्रयोग गर्नुपर्ने ।

समाप्त